

„Individuálna zodpovednosť za budúcnosť: Porovnanie myšlienok klasickej ekonómie s modernými systémami dôchodkového zabezpečenia“

Autor: Mgr. Martin Mihál

Úvod

V modernej spoločnosti sa slovo „sociálne“ používa ako univerzálny prívlastok, ktorý má zjemniť alebo ospravedlniť zásahy štátu do oblastí, ktoré boli pôvodne doménou individuálnej zodpovednosti. Pôvodný význam pojmov ako poistenie, zabezpečenie či zodpovednosť sa tým postupne rozmazáva. „Sociálne poistenie“ už nie je poistením v ekonomickom zmysle slova - teda zmluvným vzťahom založeným na individuálnom riziku a kapitálovej tvorbe, ale mechanizmom prerozdelenia, v ktorom sa zdroje presúvajú od aktuálne pracujúcich k súčasným poberateľom dávok. Jednotlivec v takomto systéme ľahko stráca motiváciu plánovať a zabezpečovať vlastnú budúcnosť, pretože je vedený k presvedčeniu, že „sociálny“ štát to urobí zaňho. Najzreteľnejšie sa to prejavuje v oblasti dôchodkov. Prívlastok „sociálne“ tu často funguje ako jazykový štít: to, čo by inak bolo vnímané ako vysoké zdanenie práce a povinné prerozdelenie, sa vďaka nemu prezentuje ako prirodzený prejav solidarity. V dôsledku toho sa mení aj mentalita: namiesto otázky „ako sa postarám o svoju budúcnosť?“ nastupuje otázka „aký dôchodok mi prizná štát?“. Mnohí dnešní dôchodcovia sa spoliehajú takmer výhradne na štátny dôchodok, hoci tento systém založený na priebežnom financovaní (pay-as-you-go) nie je krytý ich vlastnými úsporami, ale príspevkami aktuálnej generácie pracujúcich. V kontexte starnutia populácie, klesajúcej pôrodnosti, migrácie mladých a rastúceho zadlženia štátov sa tak legitímne objavuje otázka, či je spoliehanie sa na štát dlhodobou optimálnou alebo zodpovednou stratégiou. Z pohľadu klasickej ekonómie ide o zásadný problém. Adam Smith zdôrazňoval, že prosperitu spoločnosti aj jednotlivca zabezpečuje najmä individuálny záujem a vlastnícka zodpovednosť, nie závislosť na centrálnom systéme. Friedrich August von Hayek kritizoval formy centralizovaného plánovania, vrátane sociálnych systémov, ktoré oslabujú osobnú motiváciu, deformujú trhové signály a vytvárajú závislosť na politicky riadenom mechanizme. Súčasný dôchodkový model tak možno chápať ako odklon od princípov klasickej ekonómie smerom k štátom garantovanému, no ekonomicky krehkému riešeniu.

Táto práca sa preto zameria na otázku, do akej miery je súčasný systém dôchodkového zabezpečenia udržateľný, ako sa líši od klasických ekonomických predstáv o slobode a zodpovednosti jednotlivca a do akej miery môže individuálne investovanie predstavovať realistickú alternatívu k spoliehaniu sa na štát.

Adam Smith: individuálny záujem ako motor zabezpečenia budúcnosti

Adam Smith považoval individuálny záujem za základný motor ekonomického pokroku a prosperity. Jednotlivci konajú primárne vo vlastnom záujme a práve toto sebazáujmové správanie v súťaživom prostredí vedie prostredníctvom „neviditeľnej ruky“ trhu k celospoločenskému prospechu. Ako píše: „Nie je to vďaka dobrosrdečnosti mäsiara, pivovarníka či pekára, že máme na stole večeru, ale preto, že sledujú vlastný záujem.“¹ Blahobyť spoločnosti teda nevzniká zo štátnej benevolencie či centrálne riadených systémov, ale z osobnej iniciatívy jednotlivcov, ktorí konajú racionálne a zodpovedne a nesú dôsledky svojich rozhodnutí. Tento princíp však v modernom systéme dôchodkov do veľkej miery neplatí. V systéme prvého piliera je zodpovednosť za zabezpečenie staroby presunutá zo samotného jednotlivca na štát. Jedinec tak nemá dôvod plánovať dlhodobu, pretože verí, že

¹ A. Smith, 2005, *The Wealth of Nations*, strana 19 – citát: „It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own interest.“

jeho dôchodok bude garantovaný a financovaný budúci generáciami pracujúcich, nie jeho vlastnými úsporami či investíciami. Smith zároveň zdôrazňoval, že úloha štátu má byť obmedzená na ochranu spoločnosti a vlastníckych práv a na poskytovanie niekoľkých verejných statkov, ktoré trh nedokáže efektívne zabezpečiť. Vo svojom diele píše, že k opulentnosti štátu stačí pokojné prostredie, nízke a zrozumiteľné dane a fungujúci, spravodlivý právny systém. V porovnaní s tým predstavuje dnešný dôchodkový systém vysoko centralizovaný mechanizmus, ktorý vytvára záťaž na verejné financie, politické riziko a demotivuje jednotlivcov k tomu, aby si budovali vlastné úspory či investičné portfóliá. Smithove myšlienky tak poskytujú jasné teoretické východisko pre kritiku súčasného dôchodkového systému a podporujú myšlienku, že udržateľné zabezpečenie v starobe musí vychádzať z individuálnej iniciatívy - úspor, investovania a plánovania - nie len zo spoliehania sa na štátne prerozdeľovanie.

Friedrich Hayek: kritika centralizovaných systémov

Friedrich August von Hayek predstavuje v modernej ekonómii hlas zásadnej kritiky centralizovaného plánovania a nadmerného štátneho zásahu. Podľa neho je spoločnosť príliš komplexný a dynamický systém na to, aby ho mohla akákoľvek centrálna autorita efektívne riadiť. Jeho výrok „Úlohou ekonómie je ukázať ľuďom, že majú omnoho menej znalostí a kontroly, než si myslia, že majú pri navrhovaní a riadení spoločenských systémov“² odhaľuje zásadnú slabinu centralizovaných systémov: štát nemá dostatok informácií ani schopnosť dlhodobu plánovať tak, aby predišiel chybám a nezamýšľaným dôsledkom. Štátne dôchodky sú typickým príkladom takéhoto centralizovaného „dizajnu“. Presúvajú zodpovednosť z jednotlivca na štát, potláčajú motiváciu šetriť a investovať a vytvárajú závislosť na politicky riadenom mechanizme, ktorý nedokáže flexibilne reagovať na demografické zmeny ani na ekonomické šoky. Keď jednotlivci nenesú plné dôsledky svojich rozhodnutí, vzniká podľa Hayeka ilúzia bezpečia, ktorá môže viesť až k destabilizácii celého systému. Hayekove koncepty spontánneho poriadku a decentralizácie umožňujú vidieť alternatívu k tomuto modelu. V prostredí, kde jednotlivci autonómne rozhodujú o vlastných úsporách, investíciách a zabezpečení budúcnosti, vzniká prirodzený trhový mechanizmus, ktorý je pružnejší, efektívnejší a menej vystavený politickému riziku. Varuje tiež, že kedykoľvek sa objavila mimoriadna situácia či kríza, bola využitá ako zámienka na obmedzenie alebo oslabovanie osobných slobôd - výnimočné situácie sa často používajú ako zámienka na rozširovanie moci štátu a obmedzovanie osobnej slobody. Dôchodkový systém, ktorý koncentruje príliš veľa rozhodovania na úrovni štátu, do tohto varovania zapadá.

Moderné dôchodkové systémy

Súčasnú dôchodkovú systémy v Európe, vrátane Slovenska, sú formálne viacpilierové, v praxi však väčšina ľudí zostáva závislá na priebežnom prvom pilieri.

Prvý pilier je financovaný spôsobom pay-as-you-go: dôchodky dnešných seniorov sú vyplácané z odvodov dnešných pracujúcich. Napriek názvu „sociálne poistenie“ nejde o poistenie v ekonomickom zmysle slova, pretože absentuje individuálne poistné riziko a mechanizmus tvorby individuálneho kapitálu viazaného na konkrétneho poistenca. V prvom pilieri sa nepoistňuje riziko konkrétneho jednotlivca (napríklad riziko dlhovekosti), ale

² F.A.Hayek, 1988, The Fatal Conceit: The Errors of Socialism, strana 76, citát: „The curious task of economics is to demonstrate to men how little they really know about what they imagine they can design“

financuje sa kolektívny systém založený na solidarite medzi generáciami. V literatúre klasickej a liberálnej ekonómie sa priebežný dôchodkový systém často prirovnáva k Ponziho schéme, keďže vyplácanie záväzkov voči súčasným poberateľom dôchodkov je možné len vďaka neustálemu prítoku nových prispievateľov. Z hľadiska finančných tokov ide o mechanizmus, ktorý nie je krytý individuálne vytvoreným kapitálom, ale závisí od kontinuálneho rozširovania príspevkovej základne. Palmer (2012) vo svojej analýze sociálneho štátu opakovane poukazuje na to, že jeho fungovanie je dlhodobo udržateľné len za predpokladu nepretržitého rastu počtu platiteľov alebo zvyšovania ich príspevkov. Jednotlivec si nevytvára žiaden majetok, ktorý by mu v starobe patril; je plne odkázaný na schopnosť budúcich generácií systém financovať. Ide o formu centralizovaného prerozdeľovania, ktorá trpí demografickým rizikom, politickým rizikom (závislosť od volebných cyklov) a nízkou návratnosťou. Ak si predstavíme človeka, ktorý počas desiatok rokov odvádza na odvodoch značnú časť svojej mzdy, výsledkom je nárok na dôchodok definovaný politickým rozhodnutím, nie suma nasporeného majetku. Na rozdiel od investičného účtu neexistuje žiadne „portfólio“, ktoré by bolo možné zdediť alebo flexibilne čerpať. Takýto model môže z krátkodobého hľadiska fungovať, ale pri nepriaznivom demografickom vývoji sa stáva čoraz ťažšie udržateľným.

Druhý pilier predstavuje pokus o čiastočný návrat k individuálnej zodpovednosti. Časť odvodov je pripisovaná na osobný účet sporiteľa a investuje sa v dôchodkových fondoch. Tento model už obsahuje prvky kapitálového budovania - vzniká reálny a dediteľný majetok. Z pohľadu Smitha ide o krok bližšie k prirodzenejšej situácii - jednotlivec nesie dôsledky svojich rozhodnutí a zhodnocuje vlastný kapitál, hoci aj tu zostáva prítomný politický vplyv na parametre systému (napr. otvorenie a zatváranie piliera, zmeny poplatkov či nastavenia fondov).

Tretí pilier a individuálne investície (ETF, akcie, dlhopisy, nehnuteľnosti) sú najbližšie klasickej predstave osobnej zodpovednosti a slobody. Jednotlivec rozhoduje o tom, koľko investuje, do akých aktív a akú mieru rizika je ochotný niesť. Tieto formy kapitálového budovania sú v porovnaní s prvým pilierom pružnejšie, transparentnejšie a majú potenciál priniesť vyšší dlhodobý výnos. Zároveň redukujú závislosť na štáte a umožňujú prispôsobiť stratégiu vlastným cieľom - napríklad skôr odísť z trhu práce, vytvoriť si dodatočný pasívny príjem alebo ponechať majetok ďalším generáciám.

Analýza moderných dôchodkových systémov preto ukazuje, že spoliehajú sa výlučne na štátny dôchodok je z ekonomického aj filozofického hľadiska problematické. V kontexte Smithovej a Hayekovej filozofie ide o model, ktorý oslabuje osobnú iniciatívu, znižuje motiváciu investovať či sporiť a vytvára prostredie, v ktorom sú jednotlivci presvedčení, že o ich budúcnosti rozhoduje štát, nie oni sami.

Osobný pohľad: investovanie a budovanie finančnej nezávislosti

V kontexte klasickej ekonómie a kritiky centralizovaných dôchodkových systémov sa individuálne zabezpečenie na starobu stáva nielen ekonomickou nevyhnutnosťou, ale aj prejavom osobnej zodpovednosti. Moderný jednotlivec stojí pred voľbou: buď sa spolieha na schopnosť štátu garantovať stabilitu, alebo preberá iniciatívu a vytvára si vlastnú finančnú základňu. Pri porovnaní výnosnosti priebežného systému a kapitálového investovania je rozdiel zřejmý. Prvý pilier neprináša reálny výnos - funguje len ako presun peňazí medzi generáciami. Jednotlivec počas života odvádza značnú časť príjmu, ale nezískava majetok,

ktorý by mu patril a ktorý by mohol ďalej pracovať v jeho prospech. V kontraste s tým dlhodobé investovanie do široko diverzifikovaných indexových fondov alebo dividendových akcií prináša historicky reálny výnos v rádovo niekoľkých percentách ročne. Pravidelné investovanie počas 30–40 rokov tak môže vytvoriť kapitál, ktorý výrazne prevyšuje hodnotu očakávaného štátneho dôchodku. Pri rôznych simuláciách si vieme prepočítať, že jednorazová investícia či pravidelné mesačné vklady môžu v dlhom horizonte viesť k portfóliu, z ktorého by bolo možné čerpať príjem podobný alebo vyšší ako štátny dôchodok, pričom majetok by zostával zachovaný.³ V prípade dividendových spoločností môže investor kombinovať rast hodnoty akcií so stabilným peňažným tokom, čo umožňuje vytvárať pasívny príjem bez nutnosti spoliehať sa na priebežný systém. Z vlastnej perspektívy preto volím stratégiu, ktorá sa opiera o princípy diverzifikácie, dlhodobosti a osobnej zodpovednosti. Investovanie do ETF fondov kopírujúcich široké trhové indexy, do akcií s dlhodobým rastovým alebo dividendovým potenciálom ale aj do nehnuteľností umožňuje budovať majetok, ktorý je výsledkom individuálnych rozhodnutí, nie politických sľubov. Takýto prístup zodpovedá Smithovej predstave, že človek je najlepším správcom vlastných peňazí, a Hayekovej vízii spoločnosti, v ktorej poriadok vzniká zdola, z individuálnych rozhodnutí.

Výstižne to formuloval Milton Friedman: „Ľudia nikdy nezaobchádzajú s cudzími peniazmi tak opatrne a zodpovedne, ako keď mínajú vlastné.“⁴ Priebežný dôchodkový systém je model, v ktorom sú „peniaze niekoho iného“ spravované štátom; dôsledkom je neefektivita, nízka návratnosť a vysoké systémové riziko. Budovanie finančnej nezávislosti je preto nielen finančne rozumnou voľbou, ale aj praktickým prejavom klasickej ekonomickej filozofie.

Záver

Téma dôchodkov sa nemôže zaobiť bez otázky finančnej gramotnosti. Rovnako však nemožno ignorovať ani to, že akékoľvek individuálne investovanie nesie so sebou riziko trhových výkyvov a neistoty. Kritický pohľad preto musí porovnávať dve alternatívy rizika: riziko investovania na finančných trhoch a riziko pasívneho spoliehania sa na politicky riadený dôchodkový systém. Z pohľadu Smitha ide o oslabenie prirodzeného ekonomického správania, keď človek prestáva byť aktívnym správcom svojho majetku. Kým pri investovaní môže jednotliviec riziko do istej miery riadiť prostredníctvom diverzifikácie, dlhodobého investičného horizontu alebo postupného vstupu na trh, pri spoliehaní sa na štátne dôchodky je vystavený rizikám, ktoré sám ovplyvniť nedokáže – či už ide o zmeny zákonov, demografický vývoj alebo fiškálnu disciplínu vlády. Z pohľadu Hayeka ide o dôsledok prehnanej centralizácie, ktorá bráni rozvoju osobnej iniciatívy. Potenciálne reformy dôchodkového systému by preto mali smerovať k posilneniu individuálnej zodpovednosti: väčšej podpore kapitalizačných prvkov, motivácii k vlastnému investovaniu, vyššej transparentnosti a systematickému vzdelávaniu vo finančnej oblasti. Klasická ekonómia síce neponúka technický návod na konkrétnu podobu reformy, ale poskytuje jasné filozofické východisko – budúcnosť je možné dlhodobo zabezpečiť len kombináciou osobnej slobody, iniciatívy a zodpovednosti.

³ Ak si predstavíme modelovú situáciu, v ktorej jednotliviec pravidelne investuje 200 € mesačne od 18. roku života až do 70. roku (t. j. počas 52 rokov) pri priemernom ročnom zhodnotení 10 %, výsledná hodnota jeho portfólia by dosiahla približne 4,23 milióna eur. Ak by v 70. roku tento kapitál investor presunul do konzervatívnejšieho fondu s odhadovaným dividendovým výnosom 5 %, mohol by investor čerpať približne 17 640 eur mesačne bez narušenia dlhodobej udržateľnosti portfólia.

⁴ M. Friedman - citát: „Nobody spends somebody else's money as carefully as he spends his own. Nobody uses somebody else's resources as carefully as he uses his own. So if you want efficiency and effectiveness, if you want knowledge to be properly utilized, you have to do it through the means of private property.“

Keďže predchádzajúca analýza dôchodkového systému ukazuje, že priebežný dôchodkový systém je štrukturálne závislý od neustáleho prítoku nových prispievateľov a presúva rastúcu záťaž na budúce generácie, otvára sa otázka jeho morálnej a generačnej udržateľnosti. Systém, ktorý nie je krytý individuálne vytvoreným kapitálom a ktorého stabilita závisí od demografického vývoja a politických rozhodnutí, je problematické považovať za dlhodobý základ zabezpečenia staroby. Logickým dôsledkom tejto kritiky nemusí byť okamžité popretie existujúcich nárokov, ale skôr úvaha o postupnom ukončení priebežného financovania pre budúce generácie. Dôchodkové nároky vyplývajúce z doteraz zaplatených odvodov by mohli byť zachované v zostatkovej podobe, zatiaľ čo nový systém by bol postavený na princípoch individuálnej zodpovednosti, vlastníctva a kapitalizácie. Inšpiráciou môžu byť zahraničné modely individuálnych dôchodkových účtov, ako napríklad americký systém 401(k), ktorý umožňuje daňovo zvýhodnené sporenie na dôchodok, individuálne vlastníctvo úspor a ich dedičnosť, čím vytvára jasné prepojenie medzi príspevkami jednotlivca a jeho budúcim zabezpečením.

Ako upozorňuje Hayek, zneužívaniu moci nedokážeme zabrániť, pokiaľ nie sme ochotní samotnú moc obmedziť. Dôchodkový systém, ktorý koncentruje príliš veľkú mieru zodpovednosti na úrovni štátu, je vystavený riziku politického zneužitia a nestability. Obmedzenie tejto centralizácie v prospech individuálnej iniciatívy je preto nielen ekonomicky rozumné, ale aj filozoficky žiaduce. V širšom zmysle táto úvaha presahuje samotný dôchodkový systém a otvára otázku rozsahu povinných sociálnych odvodov ako takých. Podľa klasickej ekonómie by základnou úlohou štátu mala byť ochrana bezpečnosti, právneho rámca a rovnosti pred zákonom, zatiaľ čo zabezpečenie individuálnych životných rizík by malo byť v čo najväčšej miere ponechané na dobrovoľné a konkurenčné riešenia súkromného sektora. Spoliehať sa výlučne na štátny dôchodok predstavuje v prostredí demografických zmien a rastúcej neistoty riziko, ktorému by sa generácia s prístupom k moderným investičným nástrojom mala vyhnúť. Otázka dôchodkov tak nie je len technickým problémom verejných financií, ale aj testom toho, či berieme vážne ideu osobnej slobody a zodpovednosti, ktorú klasická ekonómia považuje za jadro fungujúcej spoločnosti.

Použitá literatura:

A.Smith, 2005, The Wealth of Nations

F.A.Hayek, 1988, The Fatal Conceit: The Errors of Socialism

F.A.Hayek, 2011, - The Constitution of Liberty

M. Friedman, 2020, Sloboda volby

Tom G. Palmer, 2012, After the Welfare State: Politicians Stole Your Future, You Can Get It Back